

Unitárius egyházközségek és senatorok a régi lengyel köztársaságban.¹

Adalékok a reformatio területi és időbeli fejlődéséhez és hanyatlásához a lengyel köztársaságban.

A reformatio törekvéseinek fejlődése és hanyatlása oly jelenség, a melyre Lengyelországon kívül egyetlen nemzetnél sincs példa. A Jagellók uralkodásának vége felé úgy látszott, mintha a reformatio tért foglalna az összes társadalmi körökben, mert az ország legnagyobb méltóságai, kanczellárok, hadvezérek, senatorok és ministerek valamennyien ellagyták a római egyházat és egyesülnek „az Isten igaz ígéjének” követésében. Sőt még a király is ingadozik az egyedül üdvezítő anyaszentegyházhoz való hűségében és fölkiált: „Apertum est Christi verbum --- bibite ex hoc calice omnes.” „Megnyilvánúlt a Krisztus szava — igyatok mindnyájan ebből a kehelyből.”²

¹ Zbory i Senatorowie Protestancy w Dawnej Rzeczypospolitej. Z mapa Dawnej Polski pod wzgiedem kosciełnym ewangelickim. Opracował H. M. Warszawa. Druk Aleksandra Ginsa. Nowozielna 47. 1904. str. 139. Protestans egyházközségek és senatorok a régi lengyel köztársaságban. Az evangéliumi egyházakra való különös tekintettel készített térképpel. Irta H. M. Warszawa (Varsó) Ginsa Sándor nyomdája. Nowozielna utca 47. sz. 1904. 139. l. — Hochgeehrtem Herrn Péterfi Dénes, Herrn Unitarischen Pfarrer in Kolozsvár, dieses Buch mit Karte, die glorreiche Vergangenheit der Unitarischen Kirche in der Republik Polen darstellend, widmet zum Andenken an seinen Besuch in Kolozsvár im Jahre 1901, der Verfasser Prof. H. Merczyng. St. Petersburg ^{10 December} ~~27 November~~ 1904. — A fennebbi cím alatt és e szíves sorokkal kaptuk e könyvet, mely most jelent meg s melyből a szerző egy példányt Pálfi M. könyvtárnoknak főisk. könyvtárunk számára is küldött. Lengyelország dicső múltját idézi föl abból az időből, mikor ott a nemes családokban és a népek egy részénél a helvét, ágostai és unitárius vallások uralkodtak. A legtárgyilagosabb történelemírás e könyv, de a mi alkotta, egy felvilágosult lengyel nemes hazafinak igaz lelkesedése. Megjelenésének ideje összecsis azzal a mozgalommal, melyet a lengyel főnemesség Varsóban a múlt év végén indított, s mely a nemzet kívánalmai közzé felvette „a római katolikusok és unitáriusok vallásszabadságának biztosítását.”⁴

A könyvből adjuk a protestansokra általánosan vonatkozó részt is és azután ama részleteket, melyek arianus és socinianus név alatt az unitáriusokra vonatkoznak. Glazsevszky Ádám, lengyel születésű nyug. m. kir. postatiszt és volt lembergi főreálisk. tanár volt szíves arra, hogy e részleteket a lengyel műből nyelvünkre átírja.

Szerk.

² Lásd erre nézve a Lukaszewicz könyvét.

Két évtíz múltott el csak és minden megváltozott. Oly király jutott a trónra, a ki idegen származású volt és hű szolgálója Rómának. Ez pedig elégséges volt arra, hogy a méltóságok fiai, akik az új egyház főszlopai voltak, tömegesen térjenek vissza a régi elhagyott hithez. A régi számból csak egyesek és kis csoportok maradtak meg. Mikor száz év múlva bekövetkezett a svéd invasio, az evangéliumi egyházat már minden politikai jelentőség nélkül lelte.

A most elmondott jelenségek annál érdekesebbek, mert oly nemzeteknél, a hol az első fejlődés hasonló volt a lengyelországihoz, mint például Magyarországon és Franciaországban, a protestánsok megtartották kisebbségük mellett is politikai jelentőségüket mai napig. Lengyelországban csak egynehány nemes család maradt fenn, a melyek száma idő folytán mind csekélyebb lett, hagyományos emlékeik iránt való közönyösségük miatt, míg elődeik üldöztetések ellenére is hivek maradtak a reformatiohoz.

A reformatio politikai történetének már Lengyelországban is voltak, bár nem számos, de mindenesetre fontos kutatói.

De e régi nyomokon haladó történetíróknak szokásszerű módszere nem engedte az összegyűjtött történelmi anyag megfelelő kifejtését, mert más oldalról való megvilágításra, földrajzi, statisztikai kiegészítésre szorul.

De ily történelmi statistika összeállítása a reformatio fejlődésére nézve, Lengyelországban, a hol a népességre vonatkozó statistika a lehető legkezdetlegesebb volt, végtelen nehézségekkel jár. A mi feladatunk tehát az a munka, hogy a reformatio fejlődésének földrajzi-statisztikai megvilágításához az első ilyenű adatokat szolgáltatassuk.

Ezért tehát pontosan meghatározni, hogy a reformatio fejlődésének ebben a korszakában hány protestáns volt Lengyelországban, mely részeiben, mily társadalmi körökben és általában milyen volt a mozgalom dynamikai ereje, lehetetlen vállalkozás.

De vannak történelmi adatok az akkor főállott egyházközségekről, a melyek közvetett mértékmutatói lehetnek a reformatio fejlődése dynamikus erejének. Ez egyházközségek kutatása által módunkban áll, hogy megadhatjuk a reformatio fejlődése földrajzi-statisztikai erejének hozzávetőleges meghatározását és így helyenkint közelebbről figyeljük meg ez egyházközségeket, az ezirányban való kutatás teszi munkánk első részét.

Két író volt, a ki már előttünk elismerte e kutatások jelentőségét. Már a XVII. százév közepe felé adott ki egy a Wegierski nevű pap egy könyvet „Systema historico-chronologicum ecclesiarum slavonicarum“ 1652. czim alatt, a melyben a főnállott egyházi gyülekezeteknek felsorolását végzi a nevezetesebb pro-

testáns papok felsorolásával. A XIX. száz év első felében a híressé lett Lukasziewicz József írta meg a fennállott egyház-községekről írt művében a helvét egyház történetét Kis- és Nagy-Lengyelországban és Litvániában. Wegierski papnak a munkái még szolgálhatnak történeti kútforrásul, míg a Lukasziewicz Józsefé, érdemteljes munkássága mellett sem, mert az ariánus gyülekezetekről nagyon kevés fölvilágosítást adnak. Ezért tehát Zamojski varsói és Raczynski poseni könyvtárában és oklevéltárában tanulmányoztam az ott található kéziratokat, a melyek már közelebbi adatokat szolgáltatottak az ariánus egyház-községekről.

Az említett kéziratokból sikerült, a protestáns egyház-községekre vonatkozóan kívül, ariánus egyház-községekre vonatkozó alapítási okmányokat is találni. Ezek által pótolni tudtam az ariánus gyülekezeteket, a melyeket Lukasziewicz, a ki leginkább csak az evangélikus református, a helvét és augsburgi hitvallásúak egyház-községeire szorítkozott, nem említett.

Munkámat tehát négy részre osztottam föl. A három első részben vannak betürendben felsorolva azok a helvét vagy az augsburgi felekezetek által alapított egyház-községeket, melyek Kis- vagy Nagy-Lengyelországban vagy Litvániában léteztek.

A Poroszországban fennállott egyház-községeket egyáltalában nem vettük tekintetbe, mert csak tisztán a lengyel egyház-községekre szorítkoztunk. A Nagy-Lengyelországban létezett német egyház-községeket azonban tekintetbe vettük, mert azokhoz lengyelek is tartoztak. Arra törekedtünk, hogy a lengyel egyház-községeket felsorolása mellett, úgy azok keletkezését és tartamát a protestáns községeket felbonnlásáig, mint földrajzi fekvésüket is leírjuk.

A Nagy- és Kis-Lengyelországban létezett egyház-községekre nézve nagy szolgálatot tett nekünk a Pawinski munkája (Lengyelország a XVI. százévből), a melyet legújabbban A. Jablonowski tökéletesített.

Litvániára nézve sokkal kevesebb segítségünk volt.

Általában nagyon fáradságos munka a különböző helységek kikeresése, mindamelllett is, hogy vezérkari térképek álltak rendelkezésünkre, mert sok helységet mint főúri birtokot tevő falut, nem is vettek fel a térképre.

Annak földrajzi megjelölése mellett, hogy hol történtek a zsinatok, másfelől chronologiai sorrend tekintetében is figyelemben kellett részesíteni, hogy mikor alapították meg az egyház-községeket és meddig álltak fenn azok. A kéziratok csak arra voltak elegendők, hogy a Kis- és Nagy-Lengyelországban és Litvániában létezett egyház-községeket jegyzékét állítsuk össze. A Litvániában létezett egyház-községekről szerencsére fennmaradtak az okmányok 1611-től, míg a Kis-Lengyelországban Lubel-ben fennállottakról csak a XVII. százévből és a krakkói,

sandomieri vajdaságban a XVI., XVII. és XVIII. százévből maradtak töredékes adatok.

Könyvem negyedik része az arianus egyházközségek jegyzékét tartalmazza, míg az előbbi három rész, mint már említettem, inkább a helvét és augsburgi egyházzal foglalkozik.

Ezért ennél a résznél sokkal nagyobb nehézségekkel találkoztam, mint az első háromnál, mert nem volt elődöm, a ki foglalkozott volna ily irányban a tárgygyal. Nem is sikerült aztán, más fenmaradt adatokat találni, mint azokat, a melyek Bock történetirónak 1762-ben megjelent: „Historia antitrinitariorum“ czinü könyvében foglaltatnak.

Szerencsére Bock kivonataiban az egyházközségekre vonatkozó kéziratokból — a mely okmányok valószínűleg elpusztítottak — sok anyagot szolgáltat az arianus egyházközségekről.

Ez anyagot törekedtünk az akkori korbéli munkákból és más fenmaradt nyomtatott emlékekből összeszedni, hogy ezekből az arianus egyházközségek jegyzékét összeállíthassuk. Ez a jegyzék hasonló a három első részhez, betürendben van elrendezve chronologiai-statistikai adatokkal és a hely megnevezésével, a hol léteztek.

Könyvünk függelékül tartalmazza még azoknak a senatoroknak jegyzékét, a kik mint dissidendek haltak meg. Ama senatorok és nagyméltóságok összeállítása, a kik dissidendek voltak Lengyelországban, nagy fontosságú a reformatio fejlődésének megítélésére Lengyelországban, egy inkább aristokratikus országban. Egy ismeretes közmondásuk mondja: „A nemes ember a maga szerény házában olyan, mint egy vajda.“

Sajnos, nem áll rendelkezésünkre pontos chronologikus jegyzék a senatorokról és a magas méltóságokról. Bár a Wolf J. jegyzékében megvan Litvánia senatorainak és magas méltóságainak felsorolása.

A következő munkákat is felhasználtam:

Lelewel jegyzékét lengyel senatorokról és méltóságokról.

Niesiecki nemesi heraldikáját, a mely a régi nemesi családokat és ezimereket sorolja föl a Bobrowski kiadásában. Ezek azonban még nagyon sok kívánni valót hagynak hátra, ha forrásul akarjuk használni a senatorok és magas méltóságok összeállítására. A Zychlinski aranykönyve is messze van attól, hogy ezek pontos jegyzékét szolgáltatassa.

Az említett könyvek azonban csak tökéletlen adatokat szolgáltatottak, mert vagy hiányosak, vagy hibásak, helytelenek is voltak.

Az ú. n. kis nemeseknek: „draskowa szlachta“ jegyzéke még hiányosabb és töredékesebb.

Indítatva érezzük magunkat tehát kifejteni, hogyan tudtuk e jegyzéket összeállítani. Sírbeszéddek, a melyek tudvalevőleg az elhunyt érdemeit sorolják föl, könyvek ajánlásai magas sze-

mélyiségeknek, országgyűlésen tartott beszédek, a hol a hazának szolgálatot tett dissidenseket dicsérték, a kik a protestantismusnak is sokat használtak, ezek mind hozzájárultak az említett jegyzék összeállításához. Ez könyvünknek ötödik része, azzal a megjegyzéssel, hogy csak ama senátorokat és méltóságokat vehettük fel a jegyzékbe, a kik mint dissidensek is haltak meg, mert a kik visszatértek a katolikus vallásra, azoknak utódai igyekeztek minden nyomot eltüntetni elődjük vallás-változtatásáról.

(Kivonatol részek az I., III. részből.)

Lengyelországban több mint 70 ariánus egyházközség volt. Litvániában az ariánus Kiszki János halála 1591-ben nagy veszteségeket okozott, mert roppant birtokai a katolikus vallásra tért Radziwil család tulajdonába mentek át. De nincsen pontos jegyzékünk amaz egyházközségekről, a melyek Litvániában 1591 előtt léteztek. Az 1570-ik év körül az ariánus vallás keletkezésekor annak terjesztésénél nagy érdemeket szerzett a Kinski család mellett a Radziwill család is, Radziwill azonban később visszatért a katolicismushoz. Nagy- és Kis-Lengyelországban, a hol nem voltak oly nagy latifundiumok, a tartott vallási gyűléseknek sokkal kisebb eredményük volt, 1591—1697. között nagyon sok egyházközség pusztult el azért, mert résztvettek a III. Zsigmond elleni fölkelésben, pedig éppen III. Zsigmond uralma alatt terjedt el nagy mértékben a socinianismus Kis-Lengyelországból Wolhiniába és orosz területekre is.

Egy volhíniai vajdaságban 20 ariánus község is volt. III. Zsigmond halála után IV. Ulászló uralkodása alatt rosszra fordult az ariánusok sorsa. Elvették tőlük iskoláik vezetését és megélhetésüket, míg 1660-ban elrendelték az ariánusoknak az országból való kiutasítását. Ez időben apostasia vétke és büntetésének terhe alatt megtiltották a katolikus vallás elhagyását, a mi minden hivatal és méltóság elvesztésével járt.

Az ariánusok Lengyelországból kiűzve, külföldön alapítottak egyházközségeket. Ez alapítások a negyedik részben vannak pontosabban megjelölve. A dissidensek kivándorlása a legnagyobb mértékben a János Kázmér uralkodása alatt történt. „Az Isten igaz igéje” iránti ragaszkodásból a legtöbb dissidens jobbnak tartotta a számkivetetést hitük elhagyásánál. Az ariánus vallás 1660-ban történt kiutasításáig különösen Wolhiniában oly erősen terjedt, hogy mint már említettük, több mint 20 ariánus egyházközség volt, a melyek bizonyos felsőbbségre jutottak, nemcsak a más dissidensek, hanem még a katolikusok fölött is. Főképpen Hoszozy és Kisielina községek köré voltak csoportosulva. Mondhatni az ariánusok ekkor oly fontossághoz

jutottak, a milyen a később Lengyelországból kivándorlott ariánusoknak Erdélyben volt. (?) Szerk.

Még 1638 körül közel 40 ariánus egyházközség volt Lengyelországban, míg keletkezésük ideje leginkább a XVI. és XVII. százév idejére esik, a mikor számuk legföljebb 20 volt, a legnagyobb része Wolhiniában.

Most át akarok térni munkám IV. részére, a mely az 1560—1660. között létezett ariánus egyházközségeket tartalmazza.

Ariánus egyházközségek 1560—1660. között.

Mint már munkánk előszavában említettük, nem támaszkodhattunk ariánus egyházközségek okmányaira, mert ezekből semmi sem maradt fönn napjainkig és előmunkásaink sem voltak e téren, mert sem Wegierski, sem pedig Lukasziewicz nem tudták e tárgyat elegendően tárgyalni, igyekeznünk kellett tehát azon források fölkeresésére, a melyek e tárgy megvilágításához hozzájárulhattak. Így az alábbi munkákat használtuk föl: Bock „Historia antitrinitariorum“, a melyet a megfelelő helyeken B. betűvel jelzünk.

Smalcius (Schmalz) „Historia crypto-socianismi Altorfiani“. Ezt S. betűvel idézzük.

Budny „A hóhér hivataláról 1576“. — Ezt Bud. jellel említjük.

Lubieniecki „Historia reformationis polonicae 1685“. Ebből Lub. alatt idézzük.

Sandius „Bibliotheca antitrinitariorum 1685“ = Sand.

Luckfiel „Der Socinianismus in Gross-Polen“. A német történelmi társaság folyóiratában. Posen. Ebből Luck. alatt idézzük.

Ama műveket, a melyeket ritkábban használtunk, teljes czimükben hozzuk, rövidítés nélkül. Oldalszámokat azonban egy idézetnél sem hoztam föl és végül megjegyzem, hogy az ariánizmushoz az antitrinitáriusokat és a sociniánusokat is hozzá számítottam.

Most pedig felsoroljuk betürendben az ariánus egyházközségeket, annak megjelölése mellett, hogy Lengyelországnak melyik vajdaságában és melyik kerületében voltak. Itt meg kell említenünk, hogy a különböző elnevezések: arianizmus, socinianizmus, csak elágazásai az antitrinitarizmusnak. 1600. óta Lengyelországban az antitrinitarizmusnak majdnem minden elágazását, melyek különben nagyon kis dogmatikus eltérésekkel bírnak, socinianizmusnak nevezik.

Ariánus egyházközségek:

1. Babin község Wolhinia vajdaságban Luck kerületben, alapítója Babinski, a ki az orosz cerkiew-et (templom) ariánus egyházzá térítette, a mely 1683-ig létezett. Prédikátora III. Stoinski Péter volt. A templomon kívül iskola is volt itt. Forrás: Lub.

2. Beresko helység. Wolhinia vajdaságban, Luck kerület-

ben. Alapítója Czaplic Márton, Czaplic Györgynek a kissielini egyház megalapítójának fivére, egy országbírónak fia. Itt 1641-ben Rupriowski Joachim volt a prédikátor, 1648-ban pedig Gejznanowski Stanislaus. Itt is volt iskola, a melyet a tribunális törvényeszké 1644-ben megszüntetett.

3. Berezsteczko a Volhinia vajdaságban, Luck kerületben. Védnöke Czaplic Márton volt. 1643-ban IV. Ulászló uralkodása alatt ebbe a községbe jött prédikátornak Wiszowaty Antal, a ki az iskolában is tanított.

4. Biata Podlasie vajdaságban lutheránus egyházközségből ariánussá lett. Predikátora Piekarski, a tanító pedig Sokolowski. Megszűnt 1570-ben.

5. Bolein Daneczig mellett, a pomerán vajdaságban. „Bolinckianus coetus“, 1614—1618. prédikátora Teichmann. Forrás: B.

6. Borucin brzesko-kujawski vajdaságban és kerületben. Predikátora 1585-ben Zyblicki, „cujaviensis coetus“ Predicator 1614—1618. Petrus Teichmann.

7. Bobowiecko (Bobelwitz) Meseritz mellett, meserecensis coetus, Posen vajdaságban és kerületben. Alapítója Kreski Nadelwitz. Már 1588-ban arianus hitközséggé lett, a mikor Caper János lutheránus pap ariánusnak vallotta magát. Attérése után Schmigel városban lett pap.

8. Buskow, a pomerán vajdaságban. Védnök és földes úr Arciszewski Pável. Predikátora Radecki M., a ki 1592. óta hirdette az arianismust. 1612-ben lépett föl Herwart Ulrik, a ki a danzigi minoritákkal állott összeköttetésben. Egy másik prédikátor volt Paludius Salamon.

9. Chmielnik helység, Sandomir vajdaságban, wislicki kerületben Olesincki tulajdona, a ki 1556-ban ágostai egyházközséget alapított, a mely 1563-ban ariánussá lett. Predikátor: Calissius Márton. 1584., 1585., 1586-ban arianus zsinatokat tartottak itt, a mikor Calissius Albert, a lubartowski iskola rectora, az ariánus vallásra tért át. Frank Keresztély prédikátort 1584-ben mint külföldit kiűtasították, egy, a szentháromság ellen irt műve miatt. Utódja az említett Calissius Albert lett. 1591-ben meghalt Schoman prédikátor és úgy látszik az ő halálával az ariánus hitközség is feloszlott.

10. Cholehele, Litvániában, 1567-ben lett arianus hitközség. A prédikátor itt Budny volt. Forrás: Bud.

11. Czarkow község Sandomir vajdaságban, wislicki kerületben. Moskorzewski Hieronym alapította 1600-ban, a mikor a község az ő tulajdonába menvén át, lutheránus hitközségből ariánussá lett. 1604—1638. Pistorius Szaniszló volt prédikátor. Segítője volt Krzyszkiewicz. Ebben a községben arianus könyvtár is volt. 1654. Stoinski János a pap. 1649—1650-ben predikátorok Lubieniecki H., Stegmann Joachim, Ciachowski János. Zsinatokat tartottak itt 1651, 1652., 1654, 1659. években.

12. Czerniechow, Kiev vajdaságban, Zytom kerületben. Földesura Niemiryeczow, kinek fia István ariánus anyától, Chreptowiczowná-tól született. 1610-ben alapítottak itt ariánus hitközséget a kievi podkomorzy és owrucki starosta.

Itt Stoinski Péter volt prédikátor. 1611-ben Pieresziecki Péter örökséget hagyott az ariánus hitközségre. Prédikátorok voltak még Kazniewski Péter, Krzyszkiewicz, Leisentrirt Ferdinánd tanító volt. 1646-ban törvényszéki határozattal feloszlatták a hitközséget és bezárták az iskolát. Ennek ellenére 1655-ben Ciachowski Jerzyt említik mint prédikátort és Wochus Bartholomiej, Debelius és Myslicius Pawelt mint tanítókat.

13. Dazwa, coetus dazniensis Wolhinia vajdaságban, Włodzimierski kerületben Kisielin mellett, földesura Sucholcy. Prédikátor 1646—49. Ciachowski János; zsinatokat tartottak itt 1646., 1648., 1651., 1652. Az egyházközség feloszlásáig Stoinski Gracian és Ryniewicki Pawel voltak predikátorok.

14. Dobrzyń, coetus dobrinensis, Zmudz-ban, 1629—1648. Ryniewski Pawel és Myslicki Pawel voltak predikátorok, 1651-ben pedig Pacewicz Sámuel.

15. Filipów, Trockie vajdaságban és kerületben. Alapítója Morsztyna Krystof volt 1594-ben.

16. Gozdów, Chelm vajdaságban és kerületben. Predikátor 1617—1618-ig Schmalz.

17. Haliczany, Krzemowiecki kerületben, Wolhinia vajdaságban. Védnöke Czapolica Sándor.

18. Hoszcza, Wolhinia vajdaságban, Lucki kerületben. Prédikátor Lubieniecki Sándor.

19. Iwanice, Wolhinia vajdaságban, Luck kerületben. Földesuruk Ivanski Gábor. Prédikátor: Brzozowski.

20. Iwie, Wilno vajdaságban Oszmianski kerületben. Alapítója Kiszki, Zmudz starostája.

21. Kiejdany, Zmudz-ban. Alapítója Kisków 1560. Prédikátorok Swiecicki, Krotowski, Blastus. Felbomlott 1610-ben, mikor Kiskow leánya Radziwil Kristófhhoz ment nőül, a ki 1617-ben végeztetett az ariánus hitközségnek. Sieninski Jakab Podolia vajdája hiába kérte Radziwill hercegtől az ariánusok vallásszabadságát.

22. Kisielin. Wolhinia vajdaságban, Lucki kerületben. Alapítója Czaplica Jerzy, a ki erősen épült ariánus templomot építtetett. Zsinatokat tartottak 1638., 1639., 1640. Legfőbb bírósági végzés által feloszlattatott 1644-ben.

23. Kleck Nowogrod vajdaságban és kerületben. 1552-ben a fekete Radziwill idejében még lutheránus volt, majd Budny és Falkoniusz predikátorok hatása alatt ariánus lett. Sierotka Kristóf katolikus hitre vitte a községet.

24. Kostrów, coetus kostroniensis. Papok Pigellius, Lubieniecki 1613—1616.

25. Krakow (Krakkó). 1562-ben Paulim Gergely prediká-

tor, Cikowski Szaniszló védnöksége alatt alapított ariánus hitközséget Krakóban. Bukowski Historia Reform. szerint 18 ariánus család volt Krakóban. Köztük Rosenberg gyógyszerész, Zimmermann doktor, Wargacki prédikátor és sok iparos, tímár, esztergályos és mások. Az ariánus templom a Szt. István-utczában volt.

(A régi Lengyelországban még a következő helységekben voltak ariánus hitközségek a XVI. végén és a XVII. százban, de itt már nem folytatjuk tovább a prédikátorok, tanítók felsorolását, hanem csak az ariánus helységeket soroljuk föl, hogy némileg szemléltessük az ariánus vallás terjedését a régi Lengyelországban. Ford.)

26. Krassow. 27. Krzemien, coetus krzemiensis. 28. Krupe. 29. Krzelow. 30. Lachowce. 31. Lubartow. 32. Lubecz. 33. Lublin a nowogrodri vajdaságban.

(Minthogy ez a hitközség a jezsuiták beavatkozása által történelmi jelentőségre tett szert, itt nem tekinthetünk el a közelebbi adatok felhozásától.) Lublin az ariánus egyházat a tekintélyes lengyel főuri családból származó Kiszki János-nak köszöni, a ki Wilno kasztelán-ja volt, (a mely méltóság olyan forma, mint Magyarországon a főispán), és haláláig hű maradt az ariánismushoz és az „Isten igaz igéjéhez“.

Mikor halálakor a község Radziwil herczeg tulajdonába ment át, a jezsuiták üldözni kezdték az ariánusokat és a hitközség feloszlott. Sieninski Jakab vajda személyesen járt közbe az ariánusok érdekében Radziwil herczegnél, s így még az egyh.-község főnnállott az Oroszországgal való háboruig, a melyet János Kázmér király vezetett. Lublinban könyvnyomda is volt, a melyben könyvek jelentek meg az ariánus vallásról „Schlychting hitvallása“ czim alatt, ezeket azonban biróilag lefoglalták, elátkozták és a hóhér által nyilvánosan elégették. Ennél az ariánus egyházközségnél tanított a híres chemikus, Wilhelm Márton, továbbá rektor volt Hradecki János, tanító pedig Baumgarten Bálint és többek. Saját iskolaépületük volt és a templomban mint prédikátorok működtek a három Schlychting fivér, az ariánizmus legkiválóbb papjai. Nemcsak a tanítókat és papokat üldözték, hanem a védnök-földesurat Taszycki Szaniszlót is szánuzték, a templomot és az iskolát a fölbújtogatott néppel romboltatták le.

34. Luslawice a krakkói vajdaságban az egyedüli ariánus hitközség, a mely Lengyelországban az egész XVIII százban főnnmaradt és a leghosszabb ideig főntartotta magát. Így tehát pontosan felsoroljuk az eseményeket, a melyek alkalmat adnak az ariánus hitközségek fejlődése dynamikai erejének fölismérésére. Ez az ariánus hitközség 1560-tól 1660-ig állt főnn. A Taszycki család tulajdona volt. Taszycki V. Károly udvaránál magas méltóságot viselt és az ariánus vallást annyira elter-

jesztette Lengyelországban, hogy francia írók azt irták az ariánizmusról, hogy az már nem „quantité negligeeable“, hanem politikai jelentőségre tett szert. Ennek a hitközségnek volt prédikátora Wisniowski Szaniszló, a ki 1575-ben könyvben adta ki hitvallását, a mely könyv az ottani nyomdából került ki.

Ekkor a socianizmus abban a kérdésben vitatkozott az ariánizmussal, szabad-e Krisztusnak örök tulajdonságokat tulajdonítani, vagy sem? Wisniowskival Farnowski és Stoinki Péter azt állították, hogy Krisztus természete örök, a mi ellen Socinus kijelentette, hogy Christus természete nem örök; végeredményben a sociniánusok felfogása győzött.

35. Lazin, coetus lazniensis, 36. Losk, 37. Milanow, 38. Milostow, 39. Mordy, 40. Nieswicz, 41. Novogrodek, 42. Ostrog, 43. Ostropol, 44. Piella, vagy Pellana lengyel nevét nem sikerült kikutatni, 45. Piasko, 46. Pinczow, 47. Raciborsk, 48. Radostow, 49. Rafa Towska.

50. Rakow. Sandomierski vajdaságban és kerületben. A lengyel ariánizmus központja. Az ariánus Róma.

Az ariánus hitközség Rakowban majdnem közvetlenül a város keletkezése után alakult, 1570-ben. Ez Rosenberg Simonnak, egy krakkói gyógyszerésznek köszönhető, a kinek sikerült az ariánusok vitáit kiegyenlíteni. Historia reformationis polonicae 1685. Pauli Gergely, a ki itt Rakowban, Kalinowski Albinnal és Schomann Jerzyvel letelepedett, kiadott a hitközség neve alatt egy választ Paleologus állításaira. 1573. Paleologus azt a tételt védelmezte, hogy a keresztény papoknak szabad hivatalokat, világi méltóságokat elfogadni és fegyvert viselni és más ilyent. Ez ellen sok itteni ariánus, különösen Pauli ama doctrina hívének vallotta magát, a mely szerint erőszakkal nem szabad a rossz ellen védekezni, hasonlóképpen ahhoz, a hogyan most Tolstoi hirdeti. Paleologus értekezését, Pauli válaszát és Paleologus viszontválaszát Loskuban nyomtatták 1580-ban. E munkák Kiszkinék, Zmudz starostájának voltak ajánlva, mint a legkiválóbb, legegyszerűbb ariánusnak.

Ez az ariánus hitközség egyidejűleg 1569-ben alakult az ágostai hitközséggel. Ugy látszik, hogy ez utóbbi a földesúrnak Sieninski Jakabnak, Podólia vajdájának, 1599-ben az ariánus hitre való áttérésekor megszűnt.

Már 1580-ban volt egy ariánus zsinat Rakowban, Bock. Historia antitrinitariorum.

Az első ariánus prédikátor Rakowban, már 1587-ben, Ostorod Kristóf volt. Lubieniecki Historia reformationis polonicae szerint a következő prédikátorok voltak Rakowban: Ostorod Kristóf, Statorius Péter, Schmalz Bálint, a Lubieniecki fivérek: Szaniszló és Kristóf, Kreljusz János, Szlichtyng Jónás, Moszkowszki Péter, Stoinski János és Paludius Salamon. Főprédikátor volt 1605-ben Schmalz, a ki 1622-ben meghalt, továbbá

Wiszowaty András és 1612-ben Statorius—Stoinski János és Lubieniecki Kristóf, aki 1624-ben halt meg. Azután következett 1633-ban Szlichtyng Jónás, a ki mellett még papok voltak Paludius Salamon, Rupniowski J., Wojdowski és Crell. 1623—1633.

Itt volt egy vita-gyűlés is az ariánusok és ágostaiak között 1599. november 13-án, a mikor Sieninski áttért az ariánus vallásra. Továbbá 1624. július 24-én Glinski Jánosnak, egy ágostai úrnak temetésekor Clementinus Dániel Górach ágostai prédikátora által tartott halotti beszéd alkalmából.

A híressé lett iskolát Rakowban 1602-ben alapították. Az első rector Broekayius Kristóf volt, 1603—1605. utána Schmalz. Az iskolában következők tanítottak: 1603—1607-ig Gittichius Mihály, 1609-ben Frank Dániel, 1606—1609-ig Manlius György rector, 1602—1609-ig Martinus Severyn conrector, 1617-ben mint harmadik tanító működött Schoman Pável, 1618—1621-ben rector volt Crell, 1621—1623-ban Ruar, 1616-ban tanított Seidel György, 1621—1626-ig Ryniewiczzi György, 1630-ban Stegman Joachim matematikus volt a rector, a ki matematikai tankönyvet is adott ki, 1633-ban rector Frank Adám, 1635-ben tanított Myslik Pável, 1634-ben rector Stegmann Wawrzyniec, a Joachim fivére, a ki német nyelven tartott prédikációkat. 1637-ben Ferber a rector, 1638-ban Statorius—Stoinski János, az utolsó prédikátor és rector az iskola bezárása előtt. Majdnem 400 hallgató volt 1612-ben, sőt 1618-ban 459. (Schmalzius, Historia cryptosocyanismi Altorfiani.) Itt híres könyvnyomda is létezett, de 1638-ban a parlament határozatával nemcsak e nyomdát, hanem az iskolát, az ariánus hitközséget is örök időkre betiltották.

Ez ama följelentés alapján történt, a mely szerint ariánus diákok megengedték maguknak, hogy egy keresztre nyilakkal lövöldözzenek és azután a keresztet is ledöntsék és összetörjék. Az ügy 1638. martius 22-én a parlament elé került, a hol vizsgáló-bizottságot küldöttek ki 3 instygator-ból, 1 a senatusból, 2 a rendek házából (Radziwil memoirjai). Április 19-én meghozták az ítéletet. Sieninski-nek személyesen meg kellett jelenni és meg kellett esküdni arra, hogy nem volt tudomása a dologról. Az iskolát 10.000 arany büntetés terhe alatt örökre bezárták. Radziwill jelentése szerint az egész csak határ-vita volt, mert a szomszéd birtokos a keresztet idegen birtokra állíttatta és így a diákok nem vallási buzgóságból, hanem Sieninski nevének biztatására döntöttek volna le a keresztet. Ariánus, ágostai és helyét küldöttségek tiltakoztak e határozat ellen, de eredménytelenül.

(A hátralevő egyházközségeket egyszerűen felsoroljuk:)

51. Rasków, 52. Robków, 53. Rejowice, 54. Sacz, 55. Siedliska, 56. Sobieszyn, 57. Sokul, 58. Starokonstantynów, 59.

Straszyn, 60. Suraz, 61. Szezeniatów, 62. Szersznie, 63. Szmi-giel, 64. Szpanów, 65. Taurogi, 66. Tropie, 67. Tychoml, 68. Uszomir, 69. Wegrow, 70. Wodyrady, 71. Zarszyn, 72. Zastaw, 73. Zaporów.

Senatorok.

Következő előkelő családok voltak azok, a melyekből magas méltóságok voltak történelmileg hiresek, mint az Isten igaz igé-jének hívói: Kiszki, Firlej, Zborowski, Myszkowczy, Ostro-rodzy és Leszczinski. A helységek, a hol az ariánusok Lengyel-országból való kiűzetésük után letelepedtek, Kolozsváron kívül, a hol az ariánusok, illetve unitáriusok, a XVII. százévben tele-pedtek le, a következők: Orsysic (Arys) keleti Poroszországban, Kluszborg (Kreuzburg) Sziléziában, itt azonban az unitárius egyház csak csekély ideig állott fönn. A XIX. százban hosz-szabb ideig létezett Konsinowo-ban (Andreuswald) keleti Porosz-országban unitárius hitközség.

A mi ama senatorok és magas méltóságok jegyzékét illeti, a kik ariánusok voltak, csak annyit mondhatunk, hogy ariánus senator csak kevés volt, alig 6, mert a törvény sze-rint az a senator, a ki ariánusnak vallotta magát, elvesztette méltóságát. Később pedig törvényesen is üldözték az ariánus vallást, úgy, hogy az Lengyelországból külföldre szorult.

Az ariánus senatorok a következők voltak: Bogus János Bogusowa földesura, Hojski Gábor senator, a ki Hoszczy-ban alapított ariánus hitközséget, Kiszka János senator több nagy méltóságot viselt egymásután, de nem mint ariánus halt meg, Lutomirski Miklós, Zawichoski kasztelán; Lutomirski Jánost 1567-ben mint ariánust megölték vallásáért. Radziwil Miklós herceg, a „fekete“, Vilno vajdája élete vége felé ariánus lett hír szerint, de ez nem bizonyos.

GLAZSEVSZKY ÁDÁM.

Szent István király élete.

Tíz évvel ezelőtt már a modern kritika elvei szerint írt „A magyar nemzet történetében“ Pauler Gyula méltatást az első magyar királyról, Szent Istvánról. Munkájába azonban még számos tévedés jutott a régi s nagyrészt kegyes czéllal költött kath. forrásokból. Pázmány könnyü lelkiismeretü korának e hamis ráfogásaitól törekszik most megszabadítani Karácsonyi János a nagy király emlékét s a Szent-István-társulat kiadásában az első magyar király alakja kezd mindinkább kibontakozni a legendák köréből s tisztább, fölismerhetőbb vonásokban jelenik meg előttünk.

Karácsonytól megtudjuk, hogy a Szent István korából fönmaradt tiz oklevél fele hamisítvány, a szentes kath. papok hamisításai. A klerusban divat volt, hogy magok írják meg az elhalt királyok nevében igényelt alapítványaik hitelesítő oklevelét. Ily silány hamisításnak bizonyult a híres Szilveszter-bulla is. Az ma már egészen bizonyos, hogy a szabadságszerető független magyar király nem ajánlotta föl országát a szentszéknek olyan együgyűformán, a mint azt az egyház a XVII. százév óta hirdeti. A magyar királynak a Szilveszter pápától állítólag elismert apostoli követsége is e szerint csak a pia fraus jellemző terméke.

Kötvé hisszük azt a Nagyboldogasszony-imádást is, melyet az újabb katolikusok józan magyar őseinkre ráfognak. A vakbuzgó Mária-tisztelet valójában spanyol cultus s a „regnum Marianum“ eszméjét is a spanyol jezsuiták fogadtatják el a spanyol zsoldban álló Pázmány-nal s az ő vakbuzgó követőivel. Ezek találják meg a XVIII. százévben Szent István jobb kezét is külföldön, melyet rég elvesztettek magyar őrizőik. Szerencsére föltalálták Raguzában is, Lembergben is, tehát két újabb példányban a gondatlanságuk miatt elveszett régi ereklyét. Szent Istvánnak ez az olajban őrzött kegyes jobb keze sujtotta annak idején kegyetlen csapásokkal az összes Árpád-rokonságot az olasz Péter kivételével. Vazult Szent István s nem Gizella királyné tétette vakká és süketté. Ezt állítja Pauler is. Az erdélyi Gyula vajda